

D'AGREMIATS A MENESTRALS. ELS ARTESANS BARCELONINS DE 1814 A 1860¹

JUANJO ROMERO MARÍN

RESUM

Els menestrals han estat considerats, per la historiografia sobre la industrialització, com una de les primeres víctimes del procés de modernització que s'inicià amb l'edat contemporània. Els estudis més recents, però, han limitat l'amplitud i els efectes de la revolució industrial i, per tant, han posat en dubte moltes de les assumpcions establertes. Aquest estudi, centrat en l'estudi dels artesans barcelonins que van patir el desgavellament dels gremis i els efectes de la industrialització, s'emmarca en aquest esforç de reinterpretació i destaca la capacitat d'adaptació dels menestrals tradicionals al nou entorn social i econòmic. Partint de l'anàlisi de l'entorn urbà, des d'una perspectiva basada en les cultures del treball, aquest escrit repassa la relació dels artesans amb la cultura obrera coetània, la realitat o irrealitat de la mobilitat professional, i finalitza amb un recorregut pels mecanismes que van permetre la supervivència d'aquests productors aferrats als seu petit taller i a la seva forma de produir.

PARAULES CLAU

Oficis, artesans, família, qualificació, industrialització.

ABSTRACT

The historiography about industrialization has considered artisans as one of the first victims of the modernization process which took place at the beginning of the Later Modern Age. However, recent studies have reduced the range and the effects of the Industrial Revolution and, consequently have threatened many of the prevalent assumptions. The present study, focus on the Barcelona craftsmen during the time of the guilds prohibition and the first industrial take off, wants to emphasize the artisan's ability in their adaptation to the new social and economic framework. Starting on the analysis of urban environment, from a labor cultures perspective, this work states the relationship of craftsmen with the workers culture, with the reality or unreality of professional mobility and ends up with the description of

1. Aquestes pàgines són un resum de la tesi doctoral de l'autor, realitzada sota la direcció de la professora Susanna Tavera i García (Universitat de Barcelona). Fou llegida a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona el dia 27 de febrer de 2004, davant d'un tribunal format per Àngels Solà i Parera (Universitat de Barcelona), Cristina Borderías Mondéjar (Universitat de Barcelona), Enriqueta Camps i Cura (Universitat Pompeu Fabra), Santiago Castillo Alonso (Universitat Complutense de Madrid) i Àngel Duarte i Montserrat (Universitat de Girona), que li va concedir la qualificació d'excel·lent *cum laude*.

those strategies that allowed the survival of these producers grounded onto their small workshop as well as in their peculiar way of producing.

KEY WORDS

Crafts, artisans, family, skill labor, industrialization.

INTRODUCCIÓ

Els darrers vint anys han suposat un gir copernicà a la nostra comprensió sobre la industrialització. En l'àmbit internacional, diferents estudis, des de Berg (1987) fins a Sabel i Zeitlin (1997), han posat en dubte les velles visions que caracteritzaven la industrialització amb una voracitat i energia capaç d'escombrar tots els models manufacturadors preexistents (Rostow, 1952; Landes, 1969). La nova visió, com era lògic, ha portat a una relectura de tota la fenomenologia social associada amb aquesta, que passa per relativitzar-ne l'impacte social i fer un major èmfasi en les continuïtats, les supervivències i l'adaptació dels vells agents socials —fins aleshores considerats víctimes passives de l'onada industrial— al que, ara, és concebut més com a progressiu canvi econòmic.

L'estudi que presentem s'enquadra en aquest esforç de revisió, aplicat a la ciutat de Barcelona i centrat en un dels grups socials considerats fins ara com a principal víctima de la industrialització, els artesans urbans, els quals, com veurem, encaixen perfectament en aquest model lineal i evolucionista.

Efectivament, els menestrals, en concret els mestres barcelonins independents, han estat presentats com uns petits artífexs incapaçs d'adaptar-se a l'onada modernitzadora —arrelats com estaven a les velles i obsoletes institucions gremials— en una ciutat que des de finals del segle XVIII era un punt de referència de les noves manufactures, i on a partir del 1830 la revolució liberal eliminarà qualsevol obstacle que impedeixi l'hegemonia fabril. A més, els pocs gremis que havien estat estudiats, els del tèxtil i la seda, s'acoblaben perfectament al vell paradigma industrialitzador: havien desaparegut abans de les guerres napoleòniques (Molas, 1972); és a dir, la seva desfeta no tenia res a veure amb raons polítiques, amb el liberalisme.

Dit tot això, sembla clar, doncs, que el treball no tracta sobre la proletarització de l'artesanat, de com els mestres independents van convertir-se en assalariats de les modernes factories, entre d'altres raons perquè la proletarització de l'artesanat data de l'edat mitjana i res de nou va aportar en aquesta direcció el procés industrialitzador. És per això que s'ha triat els mestres independents, i particularment la seva lluita per adaptar-se als primers canvis de la societat industrial liberal, com a nucli d'aquest estudi.

Malgrat tot l'exposat, el treball no pretén demostrar la immutabilitat del món menestral, la seva passivitat vers les transformacions esdevingudes a la primera meitat del segle XIX. Ben al contrari, intenta explicar tots aquests canvis destacant la ca-

pacitat d'adaptació d'aquest grup social des d'una perspectiva molt àmplia. En efecte, per entendre el procés de mutació d'aquest grup és fonamental considerar aspectes extraeconòmics com la urbanització, les modificacions de les relacions ciutadanes o les estratègies familiars. Per tant, el discurs i l'anàlisi s'han organitzat sobre quatre grans eixos.

En primer lloc, i amb la intenció de destacar la importància del fet urbà, la primera part s'encarrega d'analitzar el sentit de les transformacions de la ciutat. Es tracta d'un pas natural ja que la ciutat era l'*hàbitat* on es desenvolupaven les expectatives dels artesans. La reflexió sobre la ciutat ens ha portat inexorablement cap a dos conceptes bàsics i recurrents al llarg de tot l'estudi, les *xarxes* i la *intangibilitat*. La ciutat anomenada Barcelona no era més que el nus, en el sentit geogràfic del terme —nucli central d'una aglomeració on es concentra l'activitat (Monkhouse, 1978, p. 321)— sobre el qual se superposaven tantes xarxes com grups socials la conformaven. Com a xarxes que eren, el fet relacional superava de lluny la importància del fet material (tangible), o dit en termes geogràfics, el realment important eren els *fluxos*. L'altre element a considerar era allò simbòlic, no tangible. Un dels aspectes sorprenents quant a l'estudi dels artesans en aquesta època és el fort contrast entre la seva invisibilitat documental i la seva cridanera presència en els esdeveniments urbans quotidians o simbòlics, sobretot els de major projecció (confraries, germandats, processons, festes en general). En tot dos casos, tant si es tracta de la centralitat dels menestrals a les xarxes ciutadanes, com de la seva visibilitat simbòlica, es fa palesa l'extraordinària vinculació dels artesans amb el seu entorn urbà.

Un cop inserida la menestralia dins del seu entorn vital, la següent qüestió a plantejar-se era el context social. Tot l'estudi es vertebrava sobre la base de considerar aquests homes i dones com a treballadors, definits per la seva adscripció a una activitat laboral. La premissa era que els menestrals formaven una cultura laboral, material i immaterial, específica, que els distingia dels altres grups socials i manufacturadors. Aquesta aproximació però no estava mancada de problemes, ja que, per exemple, bona part d'aquests treballadors eren posseïdors dels seus propis mitjans de producció, mentre que d'altres eren més propers, materialment parlant, al naixent proletariat. Això no obstant, les fonts buidades sí que ens dibuixen nítidament l'axialitat del treball en la cultura menestral.

El treball era el centre de tota la seva cultura, com també ho era per als obrers, encara que entès de manera diferent. Per als menestrals el treball era inseparable de l'aspiració a la independència productiva, al taller familiar. Això no vol dir que els artesans no patissin un procés de precarització (de proletarització, fins i tot), però va caracteritzar-se per unes pautes i conseqüències diferents de les dels obrers. És evident que els oficials menestrals que treballaven en tallers aliens se sentien propers als operaris fabrils, i com els darrers van ser protagonistes d'importants conflictes amb els seus patrons. Ara bé, no hem de perdre de vista que els fadrins artesans mantenien una relació laboral basada en el salari des de l'edat mitjana, així com les

seves disputes. Les relacions entre mestres i oficials eren les que determinaven la validesa de la carrera professional en aquest món, la virtualitat del model evolutiu individual i col·lectiu que representava la inserció laboral a través de l'aprenentatge, el fadrinatge i, finalment, la independència com a mestres. Era això el que donava sentit a tot l'edifici menestral, i si s'enfonsava tot el món artesà desapareixia.

Això no obstant, no és el mateix mobilitat professional que social, i d'aquí arrenca el tercer tema d'estudi. Una cosa era tenir un taller propi i una altra molt diferent convertir-se en un productor independent. No tots els operaris eren iguals, fins i tot dins del mateix sector productiu, i era justament en aquest nivell on es produïa la proletarització menestral. Ara bé, aquesta precarització dels tallers no va afectar de la mateixa manera a tothom i, altre cop, és el seguiment nominal el que ens il·lumina la història d'aquest procés. Al costat d'un munt de tallers volàtils, amb una existència precària i breu, va haver-hi un nucli resistent, sota el control de les mateixes famílies durant dècades, i explicar aquesta casuística és l'objectiu del darrer apartat; i per comprendre els mecanismes d'accés als tallers, la precarització o l'èxit dels uns per sobre dels altres, i sobretot la relativa estabilitat del món artesà enmig de la voracitat industrialitzadora i modernitzadora, calia analitzar l'articulació interna de la pròpia menestralia.

Manca encara, fer un breu esment de les fonts i recursos utilitzats en aquest estudi. En primer lloc, s'ha treballat amb fonts del món artesà, amb la documentació dels gremis, la qual, evidentment, finalitza cap al 1836. No és un fons inèdit, i el seu major problema és que prové de les corporacions (de la Junta de Comerç o dels gremis) i la seva naturalesa genera una imatge massa conflictiva de les relacions gremials —són, generalment, documents d'arbitratge, denúncies o sentències—; és com si avui s'intentés fer una història de la nostra societat partint dels documents judicials, els conflictes serien reals però la visió final de la societat seria distorsionada. Per aquesta raó s'han cercat recursos compensatoris, com les contribucions de 1823, 1838 i el subsidi de 1860 (de caràcter serial) i els protocols notariais (de caire més qualitatiu). A més, les escriptures notariais amaguen una gran riquesa temàtica: contractes, vendes, inventaris, préstecs, reunions de gremis i confraries. Quant a les fonts contributives el que interessava no era tant poder establir l'espectre plutocràtic entre els artesans com localitzar-los en el temps i l'espai de la ciutat de manera individualitzada. Amb tots aquests documents s'ha construït un registre nominal d'uns disset mil menestrals de la ciutat per al període 1814-1860, tot i que només en són poc més de sis mil els que aporten alguna informació més enllà d'un nom i una professió. Malgrat tot, han estat suficients per entendre les actituds i respostes al desafiament de la modernització urbana.

LES DIFERENTS «BARCELONES»

Com ja s'ha dit, el primer objectiu d'aquest treball era el de conèixer l'entorn més immediat on es desenvolupaven la activitat i la vida dels menestrals en uns anys

d'intensa transformació (des de la retirada de les tropes napoleòniques fins a l'enderrocament de les muralles). No només va tractar-se d'un canvi físic o de l'expansió de factories per tota la ciutat, sinó també d'una reestructuració de les relacions urbanes. Fins al 1814, Barcelona podia considerar-se com una ciutat d'antic règim, comercial, és clar, on no hi havia una segregació espacial dels grups urbans. Noblesa, comerciants, artesans i *poble menut* habitaven als mateixos barris, sovint als mateixos edificis (els uns al pis principal, els altres als pisos més alts, allunyats del carrer) i interactuaven als mateixos carrers. Es tractava d'un model *parroquial* de relacions urbanes molt emparentat amb el paternalisme propi del temps.

Amb la retirada de les tropes napoleòniques, la recuperació econòmica i, poc després, l'arribada dels liberals al poder, aquest entorn va transformar-se. En primer terme, el desenvolupament econòmic va portar nous actors al teatre urbà. Si fins en aquell moment, la població de la ciutat es componia fonamentalment d'artesans, comerciants i una minoria de nobles, les fàbriques portaren, o crearen, segons es miri, un nou grup social, el proletariat. Les dades són ben clares: vers el 1822, hi havia uns trenta mil operaris a la ciutat, la meitat dels quals eren artesans. Trenta anys més tard, quan Ildefons Cerdà elaborà la seva *Monografia estadística de la classe jornalera*, eren més de cinquanta mil els treballadors urbans i, d'aquests, uns vint mil no pertanyien al món menestral. És evident que aquest salt quantitatiu va suposar un salt qualitatiu. Aquelles velles relacions de caire parroquial que van definir la ciutat estaven a punt de desaparèixer sota la pressió demogràfica.

El creixement humà, però, no va ser l'única força desintegradora del món parroquial. Les mateixes parròquies, com a centres d'articulació dels barris, van perdre bona part del seu paper. L'onada liberal, amb les reformes que els mateixos francesos van iniciar, va atacar, directament o indirectament, aquesta centralitat. El primer govern plenament liberal, el del Trienni, va inaugurar el cementiri nou (ara conegut com el vell), si bé el projecte s'havia dissenyat molt abans. Responia, aquesta idea, a una de les novetats introduïdes pels francesos, la higiene. Efectivament, una de les mesures més il·lustrades de la Revolució francesa va ser la de treure els cementiris parroquials dels centres de les ciutats. Encara que raonable, aquesta mesura afectava molt directament el vell món dels menestrals, els quals des de l'edat mitjana havien dedicat gran quantitat de diners i esforços a fer-se un lloc en les diferents capelles de la ciutat i on, entre d'altres coses, enterraven els seus. Trencada la relació entre capelles i artesans es debilitava la cohesió simbòlica entre els menestrals i els barris. La nova política de cementiris no va ser l'única reforma contra les parròquies que afavoria la desvinculació dels vells menestrals amb el seu entorn natural, el barri. Les expropiacions dutes a terme pels governs municipals a partir del 1830, que afectaren principalment convents i petites parròquies, provocaven les mateixes conseqüències: allunyament de les classes urbanes tradicionals del seu entorn. Ildefons Cerdà veia molt clarament els inconvenients del vell estil de vida:

Las familias no pueden funcionar sin valerse de medios o instrumentos comunes a todos los que forman la pequeña vecindad. [...] El enemigo más capital que tiene la independencia del individuo y de la familia, son esas ventanas de los patios por donde viene a sorprendernos y espiarnos, cuando menos lo presumimos, la escudriñadora mirada de la vecindad (Cerdà, 1865, vol. II, p. 601).

En el mateix sentit alienador actuà en el medi urbà el creixement en alçada de la ciutat, que, des de l'inici de 1840, comptà amb el vistiplau del consistori (ja sigui mitjançant el trencament dels límits verticals dels edificis, o a través de la nova reglamentació de lloguers). Les transformacions programades per les noves autoritats polítiques, basades sovint en propostes higienistes com les de Pere Felip Monlau o el mateix Ildefons Cerdà, feien una clara aposta per una ciutat funcional basada en la segregació social. El mateix Monlau afirmava que havien d'obrir-se carrers amples als barris populars:

[...] calles donde las mujeres y las hijas del artesano, que no tienen galas ni joyas que lucir en los paseos ordinarios de las clases acomodadas, puedan distraerse un rato (Monlau, 1856, p. 97-98).

Es feia ben palès que l'objectiu liberal no era precisament la integració urbana, sinó més aviat al contrari, es volia posar fi al model que havia regit les relacions urbanes fins a l'enderrocament de l'Antic Règim que, val la pena recordar-ho, havia permès als artesans de la ciutat tenir veu política, tot i que dins d'una estructura corporativa controlada per l'aristocràcia. En aquest sentit, la prohibició dels gremis i el nou model electoral censatari deixaven de banda els menestrals, just en el moment en què el seu món corporatiu es desfeia. El model liberal apostava per la segregació, per fer de Barcelona una agregació de ciutats diferents, cadascuna d'elles separada i sense connexió, sota el nou criteri de la funcionalitat nodal, on la ciutat no era res més que l'espai físic on es trobaven les diferents xarxes socials i econòmiques (els comerciants creaven la seva Gènova, els industrials el seu Manchester, els financers la seva Antwerp). La vella Barcelona s'estava convertint en la superposició de diferents Barcelones.

Només en aquest context pren significat la paradoxa esmentada una mica més enrere, la invisibilitat política i documental de l'artesanat pel que fa a la seva presència en les manifestacions urbanes. Efectivament, després de la prohibició dels gremis, els artesans desapareixen com a col·lectiu de la nova esfera política liberal. Molt pocs, uns quants adobers i un grapat de teixidors seders, arribaven a la categoria d'electors. A més, un cop desaparegudes les corporacions, aquests artesans electors no tenien cap compromís, almenys formalment, amb la resta dels seus companys; el seu vot era individual. Els gremis, que fins al moment havien representat bona part dels menestrals estaven fora de la llei. Enfrontats a aquesta negació de la seva presència, els artesans van intensificar la seva visibilitat urbana amb el reforç de tot

un seguit de tradicions i d'esquerdes legals —com, per exemple, la persistència de les confraries i germandats. Fins i tot després del 1836, quan les corporacions van passar a la història, eren els artesans, agrupats en associacions, els organitzadors i alimentadors de tots els esdeveniments urbans (processons, festes, carnestoltes, Corpus...). No s'ha d'oblidar que al segle XIX l'Estat no era l'únic que atorgava legitimitat política, l'Església era, encara, una institució poderosa, i els qui participaven a les ordenades processons de Pasqua rebien la legitimitat religiosa, a més de la popular, que era tant o més visible que la de l'Estat.

Com ja s'ha dit, els menestrals, ara sota la cobertura de les velles confraries vinculades abans amb els gremis, van convertir-se en l'eix del fet festiu (fins i tot del calendari festiu). Amb això, reclamaven de manera indirecta la seva posició urbana, la intermediació entre les classes populars, beneficiàries de les festivitats, i el poder polític, que desconfiava d'aquestes masses populars i de les seves festivitats molt allunyades de la idolatria liberal de la privacitat. Pascual Madoz en tres ratlles plas-mava aquesta incomprensió-malfiança burgesa vers els esdeveniments populars quan parlava del carnestoltes barceloní:

Éste se celebra poco más o menos al igual de los demás pueblos: la mayor concurrencia en la tarde de los tres días, es en el paseo de la Rambla, a cuyo alrededor dan vueltas una multitud de calesas y tartanas ocupadas generalmente por muchedumbre de hombres, mujeres y niños de las clases proletarias, entre las que se ven disfraces repugnantes y asquerosos, como en todas partes, bien que este mal gusto va disminuyendo cada vez, y es de esperar que desaparecerá totalmente (Madoz, 1985, vol. I, p. 263).

El cert és que gràcies a les circumstàncies, els liberals van apropar-se als artesans i van acceptar tàcitament el seu paper d'intermediaris socials (no així polítics). La guerra carlina i, sobretot, les bullangues del 1835 van ser el catalitzador que va fer que les noves autoritats donessin una veu als artesans. Durant l'estiu del 1835, quan la ciutat s'escapava del control del consistori liberal (les rodalies tampoc estaven totalment sotmeses com les partides reialistes s'encarregaven de fer palès), les autoritats no van dubtar a cridar els caps dels extingits gremis per demanar-los ajuda per tal de controlar la situació, una ajuda que tindria el seu preu ja que fins a la dècada del 1843 l'Ajuntament no permetria l'establiment de cap negoci artesà no regit per un mestre reconegut pel gremi, un gremi prohibit! I no només això, des de les tribunes liberals més compromeses amb el progrés econòmic, com *El Vapor*, es feien cants de sirena per convèncer els menestrals que eren tan capitalistes o més que els mateixos liberals:

Considérense que la palabra propietario no sólo comprende al poseedor de pingües tierras, poblados, cortijos y edificios suntuosos, sino que todos los que viven de alguna industria o capital por pequeño y reducido que éste sea. El que alcanza una arte liberal o mecánica, así como el profesor de alguna facultad o ciencia, son verdaderos capitalistas; ambos emplearon cierta cantidad de dinero para adquirir aquella destreza o conocimientos, para procurarse los

títulos y cartas de examen que les permiten ejercerlos, y armar después el bufete o el taller que debe servir de oficina y centro de sus respectivas operaciones. Los salarios que les traen aquella destreza o este saber son verdaderos réditos del capital que al efecto de adquirirlos invirtieron y con los cuales acuden a sus necesidades, y también de tiempo en tiempo a sus placeres. Esta muchedumbre de capitalistas, que hinchán las clases medias y asiduamente atiende a sus provechosas tareas, se halla colocada entre los ricos que andan en coche y la flotante nube de mendigos y perdulaires, indiferentes a todo gobierno, y sólo amando por maligna conveniencia natural la revuelta y el desorden (*El Vapor*, 12 d'octubre de 1833, p. 1).

En aquest context de reubicació de posicions, s'entén que fins a l'any 1857, malgrat totes les lleis contra els gremis i altres associacions, les organitzacions d'ofici apareguessin formant part de la Junta de Classes de l'Ajuntament, i participessin en la presa de decisions de marcat caire polític, com era el repartiment de determinats impostos.

ARTESANS I PROLETARIS

Ja s'ha fet esment que la perspectiva d'aquesta recerca es basa en la consideració dels menestrals com a creadors i portadors d'una cultura del treball, és a dir, no d'una cultura basada en la propietat com podia ser la burgesa. Semblaria, doncs, pel que s'ha expressat fins ara quant a la voluntat d'intermediació social —fins i tot en el sentit topogràfic d'estar al mig— que els menestrals volien aproximar-se al sectors liberals allunyant-se, consegüentment, dels obrers. Aquesta sospita és la que dona lloc al segon apartat de la recerca: si tant els artesans com els obrers pertanyien al món del treball, on és la diferència entre els uns i els altres? Respondre a aquesta pregunta no era fàcil, però una primera pista està relacionada amb la mobilitat professional (no social), és a dir, amb la veritat o falsedat de la carrera professional menestral —la que, almenys oficialment, els portava de l'aprenentatge a l'exercici independent com a mestres de l'ofici. Efectivament, culturalment era la possibilitat d'accedir a un taller propi, al *taller somniat*, el que orientava i organitzava tot el cosmos vital dels menestrals. Ara bé, d'acord amb els treballs clàssics sobre el tema (Molas, 1972; Díez, 1990), ja des de finals del segle XVIII, aquesta ruta cap a la independència s'havia esgotat amb la liberalització de les indústries. Per aquesta raó, el primer que calia fer era comprovar si aquesta estesa perspectiva, s'ajustava a la realitat o era una suposició lògica basada en uns quants oficis.

En primer terme, doncs, era fonamental determinar què s'entén per *cultura del treball*, ja que és en aquest àmbit, i no necessàriament en el material, on es distingien artesans i proletaris. D'acord amb la sociologia del treball, una cultura del treball és una *orientació cognitiva*, o bé, seguint la definició que fa Pablo Palenzuela:

Conjunto de conocimientos teórico-prácticos, comportamientos, percepciones, actitudes y valores que los individuos adquieren y construyen a partir de su inserción en los procesos de

trabajo y/o de la interiorización de la ideología sobre el trabajo, todo lo cual modula su interacción social más allá de su práctica laboral concreta y orienta su específica cosmovisión como miembro de un colectivo determinado (Palenzuela, 1995, p. 13).

Des d'aquesta perspectiva és més senzill l'enfocament de problemes de difícil concreció, com són els referits a la qualificació o a les relacions de producció, ja que tant en un cas com en l'altre es veuran modificats per aquesta orientació. Per exemple, el realment important no és el grau de complexitat d'una tasca laboral determinada (les operàries fabrils podien desenvolupar feines realment difícils), sinó el grau de control del treballador sobre aquestes tasques i, sobretot, el lloc d'aquest treball dins del marc total del procés de treball i de les expectatives presents i futures de l'operari. Tal com ho explica Giorgio Girard, tant l'artesà com l'obrer tenen una relació de reciprocitat amb el treball (donar per rebre), el menestral, però, obté també significats del treball que s'afegeixen a la pròpia consideració personal que aporta un valor addicional a la seva percepció d'ell mateix com a persona. La conclusió més important que es pot extreure de les afirmacions del psicòleg italià és que els artesans, d'acord amb aquest diferent apropament al treball podien —i de fet a la Barcelona del segle XIX ho feien— imposar valoracions relacionades amb la seva relació amb el treball per sobre de ponderacions merament econòmiques, com el salari (Girard, 1975, p. 7). I en aquest sentit, el desenvolupament d'una carrera professional que portava cap a la independència productiva es convertia en el veritable articulador de tota la cultura menestral.

En aquest sentit, el tema de la qualificació pren un nou significat, no es tracta d'endevinar quin tipus de tasques eren més o menys complexes, si les obreres o les menestrals, sinó qui controlava aquestes feines. El que veritablement distingia els menestrals no era la dificultat sinó el grau de control sobre el seu propi treball. Un grau de control que, no podem obviar-ho, estava directament relacionat amb la realització d'una carrera professional i social que els portaria a ser productors independents (o almenys aquest era el projecte). Aquestes diferències d'apropament al treball ja eren percebudes pels mateixos contemporanis, ja fossin burgesos o proletaris. Ildefons Cerdà, quan establia les diferents tipologies d'obrers ja deia «los oficiales no son iguales entre sí, y distan mucho de serlo» (Cerdà, 1859, vol. II, p. 564). Per la seva part els obrers també s'adonaven d'aquestes diferències que no sempre es relacionaven amb el treball físic pròpiament dit.

No comparéis nuestro trabajo con el de la generalidad de los artesanos, porque no es tan monótono, ni tan pesado, ni se verifica bajo unas condiciones tan poco higiénicas y tan repugnantes como el nuestro. El obrero artesano, en general, comparte su trabajo con el maestro; hay entre ellos relaciones de igualdad, algunas veces, son amigos; su trabajo, tal vez de más difícil ejecución que el nuestro tiene el aliciente de la variedad y el atractivo de la aprobación de los demás. [...] Para nosotros, lejos de ser el fabricante nuestro igual, es el ojo vigilante y espía de nuestras acciones; nunca trabajamos bastante; siempre descontento de nosotros, no podemos menos de ver en él nuestro tirano (citat a J. Benet i C. Martí, 1976, vol. II, p. 129).

Com els mateixos operaris fabrils constataren, no era necessàriament la dificultat del treball el que els diferenciava dels menestrals sinó les relacions que tenien amb el treball. Potser el millor exemple de tot el comentat fins ara el representen els faquins de capçana, aquells treballadors amb gremi propi, que s'encarregaven de carregar i descarregar els vaixells al port. Treballaven en colles a l'entorn d'un carro, que era propietat del mestre faquí, i feien les tasques de transbordament i càrrega, tant a dins de les instal·lacions portuàries com arreu de la ciutat. No eren els únics que feien aquests treballs; traginers i carreters de mar treballaven al mateix sector, la diferència entre els uns i els altres eren les mercaderies que transportaven (no eren els mateixos carros els que es feien servir per als cereals, que per a les bótes o per al carbó). És evident que els treballs propis dels faquins no es caracteritzaven per la seva qualificació, ara bé, va ser un dels pocs oficis provinents de l'Antic Règim que encara a principis del segle xx mantenien la seva estructura i organització gremial, i es reservava per als associats els treballs que sempre els havien estat propis. El seu èxit en la preservació de les seves tasques i posició va estar íntimament lligat no amb la qualificació sinó amb una clara aposta professional i organitzativa on van jugar un munt de factors, cap d'ells vinculats amb el propi procés de treball.

Com s'ha dit fins ara, era el projecte professional, el somni de convertir-se, tard o d'hora, en un mestre independent el que donava sentit a la menestralia i el seu món laboral. Per aquesta raó, qualsevol apropament a l'univers menestral havia d'enfrontar-se amb aquesta pregunta: arribaven realment els oficials a convertir-se en productors independents? El taller somniat, era real o només una utopia del treball artesà? Respondre a aquesta pregunta no era senzill, ja que no es compta amb fonts directes, amb una informació detallada d'aquest procés. L'única manera d'apropar-se a aquesta mobilitat professional era comparar els registres d'oficials del període gremial amb les llistes de contribucions on constaven els propietaris de tallers. Cap de les dues fonts són completes, sobretot les gremials, però almenys aporten una mica de llum al tema. Creuant les dades d'oficials (fins al 1855) amb els noms que apareixen en el Subsidi industrial i comercial de 1860, i descomptant tota una sèrie de variables (mortalitat per edats, migracions, edat d'accés a les mestries), es podia fer un primer, i precari, apropament a l'índex d'èxit professional de l'artesanat barceloní entre 1836 i 1860, els anys de major virulència modernitzadora. Fets tots els càlculs i descomptes, el percentatge d'oficials que arribaven a gestionar el seu propi operatori en aquest període superava el 50 %, aproximant-se al 60 %. És clar que això depenia del sector productiu en qüestió, tema del qual ja es parlarà, però representa una proporció respectable que justifica la supervivència de la cultura menestral. Ara bé, malgrat l'elevada taxa d'èxit, que donava sentit a tota la cultura del treball menestral, un altra cosa és el significat real d'aquest èxit, és a dir, la realitat d'aquesta independència, d'aquest taller propi; això és una altra història.

EL TALLER SOMNIAT

Tota la reconstrucció del món artesà en aquest moment de canvis radicals es basava en la possessió d'un taller propi; era el somni que inspirava i donava sentit a tot el projecte vital, individual i col·lectiu dels artesans. També s'ha dit que bona part dels oficials arribaren a establir-se com a productors. El que no s'ha dit fins ara és que el nombre de tallers menestrals va créixer constantment des de la fi de l'Antic Règim, d'uns poc menys de mil cinc-cents, el 1823, fins a uns dos mil dos-cents cap al 1860. Val a dir que tot i que cada dia hi havia més operadors, la taxa de creixement d'aquests era més baixa que la de la població urbana. Una explicació d'aquest *decàlag* podria venir del perfil de la demanda derivada de l'increment demogràfic. No és que els tallers haguessin augmentat la seva productivitat, sinó que els nous habitants de la ciutat, fonamentalment famílies obreres, no arrossegaven l'oferta artesana, no eren consumidors de béns artesans, més enllà de la demanda indirecta que comportava, per exemple, la construcció d'habitatges.

Ara bé, l'augment d'unitats productives independents no va ser igual a tots els sectors manufacturadors. Alguns com els ferrers serrallers, els fideuers o els adobers, van incrementar la presència dels seus tallers per sobre del 60 %, fins i tot del 100 %, com en el cas dels fusters o els vidriers. D'altres, contràriament, van veure reduïda la presència de tallers als carrers de la ciutat, com va ser el cas dels brodadors, els sastres o els candelers.

És evident que en alguns casos, la implantació de més o menys unitats productives estava relacionada amb transformacions productives (els tallers menestrals no eren més grans o donaven feina a més gent). Tal era el cas dels candelers, que van patir innovacions alienes a la seva tradició productiva, com les noves llànties d'oli, i, una mica després, les de gas. En aquest cas, els beneficiats van ser els vidriers, que sí que sabien com fer llànties d'aquest tipus. D'altres, per la seva part, van patir fenòmens de caire diferent com la importació; és el cas dels escudellers, que van veure com els productes valencians inundaven el mercat barceloní.

En resum, cadascun dels oficis va caracteritzar-se per una evolució específica i, per tant, calia una aproximació sectorial. Abans que cap altra cosa, s'ha de dir que el capital inicial necessari per establir un taller no era molt gran, amb l'excepció d'oficis artesanals que requerien forns (ferrers, serrallers, forners), o que depenien de matèries primeres cares com és el cas dels adobers.

Respecte al tema del *capital menestral*, cal dir que encara que la major part dels recursos econòmics de les famílies menestrals es destinaven a la constitució i manteniment dels tallers, també feien inversions extraproductives, és a dir, no directament vinculades amb l'operador ni amb l'ofici. Així, per exemple, entre els anys 1823 i 1860, es localitzen més de mil tres-cents artesans que es dedicaven al petit préstec, uns cinc-cents que posseïen béns immobles, i poc més de quatre-cents que participaven en societats industrials o especulatives diferents del seu taller.

Tornant a l'anàlisi sectorial, i començant pels sectors més directament lligats a la demanda urbana, com eren l'alimentació i el vestit, podria concloure's que el desenvolupament de tots dos sectors va ser molt diferent. En el cas de la producció d'aliments, concretament forners i fideuers, s'observa un cert estancament tècnic (fins a la dècada del 1850 no van aparèixer transformacions destacades, encara amb efectes limitats) al costat d'una progressiva millora de la posició material dels productors. Aquesta millora econòmica es fonamentà en el cas dels forners en el manteniment de les velles famílies artesanes a través de la formació de *càrtels* de productors i el descarregament de part dels costos de distribució a les «revedores de pa», a minoristes. El cas dels fideuers és divergent, però mostra la capacitat d'adaptació dels mestres tradicionals a les noves condicions industrials. Així, per exemple, atès que la indústria cotonera requeria de quantitats enormes de midó per a l'acabament de les peces, bona part dels fideuers, que coneixien perfectament l'elaboració del midó, van dedicar part de la seva producció a aquest car element, cosa que va proporcionar una major embranzida als seus vells tallers.

Molt diferent va ser el cas de la confecció, fins i tot dins del mateix sector, ja que la sort dels sastres no va ser la mateixa que la dels sabaters. Els sastres entrarien en aquell paradigma clàssic del desgavellament produït per la industrialització, i és precisament entre sastres i sombrerers on es detecta un procés de diferenciació social més intens dins dels oficis barcelonins. Així, tant pel que fa a les condicions de treball als tallers com en les contribucions, s'observa l'aparició d'un grup benestant respecte de tot un altre, que, tot i mantenir la possessió dels seus operaris, treballa per encàrrec de comerciants o d'altres mestres, en condicions d'autoexplotació. El cas més extrem, segurament, fou el dels brodadors, que van reorganitzar tot el seu treball a l'entorn del treball domèstic de dones alienes a les famílies de l'ofici:

Las blondas comúnmente son fabricadas por operarias, mujeres y niñas, que en vez de percibir un jornal fijo y de concurrir diariamente a un local, reciben sólo cantidades de antemano estipuladas en proporción del trabajo que desempeñan, cuando quieren y como quieren (Ronquillo, 1851, vol. I, p. 390).

Allò realment interessant és que la major part dels mestres autoexplotats preferien suportar aquestes draconianes condicions, que s'imposaven a ells mateixos i a les seves famílies, abans que convertir-se en assalariats a les modernes factories, somniant amb una futura recuperació.

El cas de la sabateria va ser diferent; no s'aprecien els esmentats processos de degradació, tot i que cal recordar que tradicionalment havia estat l'ofici més pobre de la ciutat. Tampoc hi va haver grans transformacions tècniques, més aviat es va produir un fenomen d'especialització productiva cap a mitjan segle; és el moment en què apareixen tallers de calçat especialitzats, per exemple en la producció de sabates per a dones i nens, o per a mercats allunyats de la ciutat. El que sí que s'ob-

serva en aquests anys, concretament entre 1833 i 1850, és que hi ha un gran moviment de titulars de sabateries, una gran circulació d'homes que regeixen tallers, que podria indicar un moment de crisi (en el sentit etimològic del terme) que no s'estabilitzà fins al 1850.

Després d'analitzar els oficis encarregats de la producció de béns de consum, interessava conèixer els sectors relacionats amb els béns intermedis (molts d'ells també fabricaven béns de consum), com eren els de la fusta, el metall o la pell, que en aquell temps es feia servir per a un munt de productes vinculats amb d'altres indústries.

Quant al primer, la fusta, va ser un tipus de manufactura que va gaudir d'un procés d'expansió, tant d'efectius humans com d'unitats productives. Com en el cas dels oficis ja esmentats, no hi va haver grans transformacions tècniques, amb l'excepció de l'ebenisteria, cosa que afectà uns dels productes del sector: els mobles. Efectivament, en les contribucions de la dècada del 1820 no apareix cap ebenista com a contribuent. L'expansió d'aquesta tècnica significà que per primer cop es podia introduir mà d'obra no qualificada al sector ja que es tractava, fonamentalment, de folrar amb planxes molt fines, de fustes cares, els mobles fets amb fustes locals. Les dificultats eren en la construcció del moble i en el tallat de les planxes que, després, només calia enganxar. Així, dins d'un mateix procés de producció convivien dos tipus de treballadors, els fusters qualificats, que eren els que feien l'esquelet del moble, i els que no tenien cap qualificació, que només havien de posar les planxes a sobre. A part d'això, la resta dels treballs de fusteria es mantingueren sota el control dels treballadors artesans, i concretament la fusteria de màquines, que va agafar gran empena gràcies a l'expansió industrial (els telers de seda, per exemple, eren fets principalment de fusta). El mateix va ocórrer amb els fusters d'obra, els vinculats directament amb la construcció, un altre dels sectors que va gaudir d'una inesperada expansió. Malgrat l'expansió i la introducció de les noves tècniques esmentades, el cost d'establir-se com a productor independent no era alt i això va permetre l'emancipació de molts oficials. Així, més enllà d'una natural especialització, el sector va mostrar un enorme dinamisme amb l'aparició d'un gran nombre de tallers sota antics oficials del gremi.

Pel que fa al metall, aquest sector va tenir una evolució semblant al de la fusta; la principal diferència és que en aquest cas sí que calia comptar amb un cert capital inicial per tal de començar les activitats. Haver de disposar de forns de foneria (segona fusió en el cas barceloní), junt amb l'elevat preu de les matèries primeres, feia que establir-se com a ferrer o serraller impliqués un volum més alt de recursos inicials. És cert que en aquest període van sorgir a la ciutat grans foneries (societats anònimes), però no van ser una competència per als petits tallers menestrals perquè s'adreçaven a diferents mercats (per exemple, una d'aquestes grans societats, El Nuevo Vulcano, produïa àncores i màquines de vapor grans per a vaixells). Com en el cas de la confecció, però, l'evolució del metall va ser diferent segons el tipus de

matèria primera de què es tractés (ferro, coure o bronze). En qualsevol cas, el bon moment d'aquestes indústries va reflectir-se en l'augment de tallers, que van passar d'uns dos-cents cinquanta a principis del 1820 a uns quatre-cents cinquanta cap a finals del 1850. El cas dels metalls no fèrrics va ser una mica divergent. En aquest subsector van aparèixer gran quantitat d'innovacions i poques foneries industrials de gran abast. Efectivament, va ser en els metalls no fèrrics on va aparèixer un gran nombre de tallers creats i dirigits per estrangers, sobretot italians, francesos i alemanys, que portaven a la ciutat noves tècniques com el galvanitzat, la fabricació de canonades, el vidre, o les llànties (de gas), entre d'altres. Malgrat això, aquest artesans forans acostumaven a crear tallers similars als barcelonins, petits, amb pocs treballadors i amb aprenents i oficials. El que sí que es va notar va ser la segmentació que es va produir de l'ofici entre vells mestres, procedents de l'era gremial, i nous, aliats a aquesta tradició.

El darrer cas estudiat és el dels oficis de la pell, amb una llarga tradició a la ciutat. La pell, al segle XIX, era un material que es feia servir per a molts productes, des de les sabates, fins a les corretges de transmissió de les màquines de vapor de les noves fàbriques cotoneres. A més, era un dels oficis que, a diferència de tots els esmentats fins ara, havien mantingut tradicionalment uns mercats extralocals i de llarga distància, potser perquè calia importar-ne la matèria primera. Una altra diferència, respecte a la major part dels oficis citats, eren els costos d'establir-se per compte propi, més alts que a la resta d'oficis, ja que acostumaven a utilitzar dos tallers, un d'adoberia pròpiament dit, i un altre per a l'assecat de les peces. A més, havien de disposar d'una gran quantitat d'aigua, i havien de poder invertir molt de temps, i això és rellevant, ja que finalitzar una peça en alguns casos s'allargava fins a vint mesos. Tot això indica que establir-se com a blanquer o adober era més oneros que per a d'altres oficis tradicionals. No és estrany, doncs, que els adobers apareguin sempre a la cúpula dels contribuents artesans. Val a dir que durant aquest període no va haver-hi grans canvis tècnics, i que només es va fundar, cap al 1850, una gran companyia, La Tenería Barcelonesa, tot i que fora dels murs de la ciutat. Pel que fa al desenvolupament d'aquest sector, es podria resumir en un doble procés: un major control dels adobers de tot el procés productiu a costa de la precarització de la resta d'oficis de la pell (corretgers i guanters, principalment). És a dir, es va produir un fenomen de concentració de recursos de l'ofici a mans dels adobers en detriment de la resta d'oficis. A més, aquest model va basar-se en un enfortiment dels lligams familiars, cosa que va accentuar l'endogàmia professional, que en el cas dels adobers va assumir formes monopolistes. Això explicaria l'estabilització quant al nombre de blanqueries, que fins i tot va reduir-se, i sobretot la presència al llarg de tot el període dels mateixos cognoms al davant dels negocis. És a dir, els adobers van ser els que millor van adaptar-se al canvi, i ho van fer no precisament mitjançant una modernització de les seves pràctiques, sinó, ben al contrari, a través d'un retrobament amb pràctiques preindustrials.

En resum, amb l'excepció del sector de la confecció, particularment dels oficis vinculats amb el tèxtil, la major part de les arts tradicionals que provenien del passat gremial va adaptar-se al nou entorn urbà caracteritzat per un fort creixement econòmic. Bona part dels oficis van patir un procés de diferenciació social que només en el cas de la confecció va ser dramàtic amb l'extensió del *sweat system*. La resta, fins i tot en convivència amb els nouvinguts, com en el cas del metall, va mantenir sota el control de les famílies tradicionals la producció artesana a la ciutat. El taller al qual els menestrals aspiraven encara tenia sentit, excepte en la confecció. Ara bé, aquest èxit no va ser producte de l'atzar sinó d'una aposta decidida dels grups familiars artesans, procedents de l'era gremial, per mantenir-se com a grup cohesionat, i aquest és el tema del darrer capítol d'aquest estudi.

XARXES, FAMÍLIES I OFICIS

Sobre el tema de la mobilitat professional, que tornem a reprendre, el primer que crida l'atenció és que després d'analitzar cas per cas quins dels oficials arribaren a tenir el seu propi taller, s'observa una presència aclaparadora dels nascuts a Barcelona. Dit amb xifres, això vol dir que si del conjunt d'artesans que treballaven a la ciutat, el 32,8 % eren nascuts a Barcelona, el 51 % dels mestres eren barcelonins de naixement. És a dir, en la carrera professional triomfaven els originaris de la ciutat, que no eren altres que els que tenien lligams dins l'ofici. Què vol dir això? Doncs que el procés d'enfrontament amb els desafinaments de la modernització va basar-se en l'endogàmia. En el període gremial, considerat per tothom d'endogàmia gremial, són poc més del 19 % els mestres amb taller que tenen familiars dins de l'ofici i en la mateixa situació —amb operatori propi—, mentre que l'any 1860 són el 38 % dels mestres els que tenen aquesta situació; és a dir, en trenta anys, la taxa d'endogàmia entre els mestres artesans s'havia quasi duplicat. En oficis com els del metall i la pell, la meitat dels mestres tenien família que exercien de manera independent l'ofici. Sembla clar, doncs, que una primera resposta a l'amenaça liberalitzadora va ser la recomposició dels lligams de sang, matrimonials o col·laterals —per constatar la importància que van tenir les relacions matrimonials només cal veure el cas dels faquins, que de setanta-un que van convertir-se en mestres en el període 1830-1842, trenta-cinc eren marits de filles de mestre, i setze fills de mestres.

Aquesta política de concentració de recursos d'un art concret a l'entorn de famílies pertanyents a l'ofici sovint va estar acompanyada de mecanismes més formals de concentració. Malgrat que els gremis havien estat prohibits, els membres d'alguns oficis van reconstruir altres tipus d'associacions, o societats, per tal de tenir garantit el control dels seus respectius sectors. El més interessant és que no es pot parlar d'un únic model associatiu de preservació de les arts. Per exemple, els forners, des de la dècada del 1840, van fomentar la creació de companyies per a l'arrendament i mòlta de grans. Un parell d'aquestes societats agrupaven bona part de les famílies forneres tradicionals, i mitjançant l'arrendament de molins als afores de la ciu-

tat aconseguien tenir un cert control sobre la matèria primera en benefici dels associats. De caire diferent, però amb la mateixa intenció de monopoli, va ser el model desplegat pels vidriers, que van establir el 1851 un *càrtel* per controlar els preus dels seus productes, amb l'objecte d'evitar fer-se la competència.

Les proves més evidents que els artesans es trobaven en un procés de tempteig de solucions pot veure's en la comparació de solucions proposades respectivament pels fusters d'aixa i els adobers, basades totes dues en la preservació de l'ofici i les seves famílies, però radicalment diferents. Entre 1850 i 1855, després de moltes denúncies dels mestres petits, els mestres adobers van acordar crear una societat de socors mutus, com moltes de les que hi havia a la ciutat. Val la pena reproduir el preàmbul de l'Acta de fundació d'aquesta societat, on s'expliciten clarament els objectius i la seva composició:

Nosotros [els blanquers] por idénticos motivos debemos asegurar la conservación de dichos bienes [la fàbrica del gremi, el qual llogava les seves instal·lacions als joves mestres sense teneria o tenda], y procurar que no salgan de las familias de sus individuos por medio de un montepío, que tenga por lema: beneficencia a favor de los pobres asociados, impedidos para el trabajo: fomento de la industria de la curtición a favor de los asociados principiantes: y que no tengan tenería propia ni alquilada: y socorros mutuos entre los enfermos de la misma asociación [...]. La asociación se perpetuará por medio de los actuales maestros y de todos sus hijos curtidores [...] lo mismo se practicará con las hijas de maestro o socio, mientras en el acto de casarse satisfaga el marido curtidor la expresada cantidad (Arxiu de Protocols de Barcelona, notari Pedro Rodríguez, 1860, f. 21).

En poques ratlles es veuen reflectides totes les polítiques desplegades per preservar la continuïtat dels llinatges gremials en els oficis: la conservació d'antics recursos col·lectius, la casa gremial (en el cas dels vidriers, la foneria comuna), l'enfortiment dels vincles familiars, i la seva ampliació mitjançant els matrimonis.

Més original, pel seu allunyament dels paràmetres corporatius, fou el cas dels fusters d'aixa. L'any 1850, un bon grapat dels fusters que treballaven al port en la construcció de vaixells, van decidir crear una societat, La Maestranza Naviera —així l'anomenaven—, era una associació mixta que funcionava alhora com a societat de socors mutus, com a cooperativa de treball i com a societat de productors —en realitat s'acollia a la legislació de societats industrials, ja que la llei no permetia les organitzacions de treballadors. D'acord amb l'articulat de la societat, l'únic capital del que disposaven era el treball dels associats. D'aquest treball sortien els diners per aconseguir els contractes, i per pagar els companys malalts o aturats. En la mateixa escriptura establien que una porció dels diners havia de romandre a la caixa de l'associació com a fons de reserva. Finalment, acordaven que només els socis podrien treballar en els encàrrecs contractats, i que en cas de necessitar més operaris els agafarien dels antics membres del gremi de Barcelona. Per concloure amb aquest exemple, cal destacar que entre els promotors d'aquesta societat es trobava Pelegrí

Casanovas, el que cinc anys després serà un dels dirigents de la societat obrera de fusters d'aixa.

Ara bé, aquestes polítiques de recomposició d'institucions laborals, no van ser les úniques, com tampoc l'endogàmia. Ja s'ha indicat que el capital necessari per establir-se com a productor independent era, amb algunes excepcions, escàs. En realitat el problema dels artesans no era tant arribar a fer-se amb la propietat d'un taller, com mantenir-lo —com era el cas de molts sastres. Això ens porta directament a l'anàlisi dels mecanismes de reproducció dels oficis i les unitats productives. El nombre de tallers no va incrementar-se espectacularment, la qual cosa es difícil d'entendre si es considera que les famílies menestrals tenien més d'un fill. Generalment, la política dels mestres era la de transmetre l'ofici a tots els seus descendents —incloses les dones, encara que en aquest cas de manera informal—, però no el taller. Efectivament, és realment escàs el nombre de tallers heretats, cosa lògica si considerem que els fills s'establien pel seu compte abans de l'edat de jubilació dels pares; això vol dir que havien de buscar-se un taller nou i, sobretot, que no comptaven amb un suport econòmic en forma de capital inicial —llegítima o herència— per part dels pares. Com superaven els joves mestres aquestes limitacions? Ho feien mitjançant el matrimoni amb filles de l'ofici. Efectivament, gràcies a la pervivència de la pràctica del dot, el matrimoni amb una dona de l'ofici anava acompanyat d'uns diners en efectiu que servien, juntament amb la perícia laboral, com a capital inicial de la nova família menestrala. D'aquesta manera, les polítiques matrimonials vinculaven recursos immaterials —l'ofici— amb materials —el capital. Ara bé, per què amb filles de l'ofici i no amb les d'altres oficis o alienes al món artesà? Simplement perquè aquestes dones eren artesanes de naixement, coneixien l'ofici i l'havien après des de la seva infància, ja que al taller artesà —a diferència de la fàbrica moderna o la casa burgesa— no hi havia segregació d'esferes entre productiva i reproductiva.

Una altra de les polítiques de reforçament de les xarxes artesanes es basava en l'aprenentatge. Habitualment, s'ha considerat que els nens aprenien l'ofici patern treballant al costat dels seus pares, i així era en el cas dels oficis de la seda, on les relacions capitalistes de producció havien penetrat més profundament. Ara bé, fora d'aquest sector resultava estrany que els fills realitzessin la seva formació amb els seus pares. Aparentment, resulta una estratègia absurda ja que just quan els nens entraven en edat productiva i podien col·laborar en el manteniment de la llar artesana —considerada com una unitat de producció i consum— els petits eren enviats fora de casa a treballar per a d'altres. Aprofundir en els mecanismes de l'aprenentatge dels menestrals porta a conclusions més desconcertants encara. L'aprenentatge tampoc es feia segons unes relacions commutatives —intercanvi recíproc de fills entre mestres mentre els propis fills no tenien edat de treballar—, sinó que la circulació dels aprenents responia a unes relacions transitives, és a dir, que se seguia una cadena sense reciprocitat directa entre els mestres o llars. Quin significat podia tenir

això? Doncs, la definició de la comunitat. Efectivament, mitjançant la circulació dels aprenents es delimitava qui formava part del grup d'ofici, alhora que s'aconseguia que la formació dels nois fos reconeguda pels companys.

De la mateixa manera, les dones dels oficis van adquirir una rellevància inusitada. Sense la cobertura dels gremis, ara prohibits, que a través de les seves regulacions i ordenances garantien els traspàs intergeneracional dels tallers i els oficis, les dones van integrar-se plenament en aquests mecanismes de transmissió. Ja s'ha dit que les filles d'artesans gaudien de la mateixa formació que els seus germans barons. Ara bé, es tractava d'un aprenentatge informal i, per tant, lligat a la família. Cal dir que la gestió de les dones menestrals no era, com podria considerar-se a priori, conservadora o temporal. D'entre les poques dones que han deixat registre escrit en la documentació, la major part va practicar polítiques expansives i arriscades. Entre les fabricants de guants i blanqueres n'hi va haver que van aproximar-se a l'esfera de la producció de pells, el darrer esgló, i el més rendible del sector. Més interessant va ser el cas de les fideueres, ofici en què les poques dones que van regentar negocis van passar-se cap a la producció de midó, cosa que indica la seva ràpida comprensió dels canvis en el sector. Més habitual era, però, que les dones transformessin els tallers en tendes, és a dir, que passessin del sector productiu al de la distribució, on podien dur a terme una gestió més autònoma, sense la interferència dels *companys* o familiars de l'ofici, i això anunciava un dels camins futurs dels menestrals, el moment en què l'electricitat transformarà per sempre els tallers, a principis del segle xx.

De manera sintètica, les polítiques d'estructuració dels oficis urbans, un cop abolits els gremis, van ser diverses i complementàries. Anaven dirigides a mantenir les famílies tradicionalment vinculades amb els antics gremis i s'adaptaren en cada cas —ofici o família— a les necessitats concretes; en general, però, totes anaren en la mateixa direcció: reducció del risc de la pobresa, participació de tots els membres del grup familiar, establiment de lligams amb altres grups de l'ofici, reelaboració d'associacions professionals, formals o informals. Mesures totes elles que podrien aplegar-se sota el concepte de *monopolització dels recursos*, tant materials com immaterials, mitjançant mecanismes extraeconòmics. Així es garantia la mobilitat professional que, com ja s'ha dit, era el que donava sentit a tot l'edifici menestral. Es tractava, però, d'una mobilitat professional limitada o discriminada, ja que afavoria principalment els membres dels grups menestrals. En certa manera, aquesta mobilitat es feia a costa dels que no pertanyien als grups esmentats. El que diferenciava els artesans barcelonins de la resta no era la perícia tècnica, o el sector on desenvolupaven les seves activitats, ni les seves capacitats, sinó la seva pertinença o vinculació a un grup menestral originari de l'època gremial; això és el que va mantenir el seu control sobre les manufactures urbanes, com ho havia fet des de molt abans de l'arribada del liberalisme i la industrialització.

BIBLIOGRAFIA

- BENET, Josep; MARTÍ, Casimir (1976). *Barcelona a mitjans segle XIX: El moviment obrer durant el Bienni Progresista, 1854-1856*. Barcelona: Curial. 2 v.
- BERG, Maxine (1987). *La era de las manufacturas. 1700-1820: Una nueva historia de la Revolución Industrial británica*. Barcelona: Crítica.
- CERDÀ, Ildefons (1865). *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*. Madrid: Imprenta Española. 3 v.
- DÍEZ, Fernando (1990). *Viles y mecánicos: Trabajo y sociedad en la Valencia pre-industrial*. València: Alfons El Magnànim.
- GIRARD, Giorgio (1975). *Trabajo, motivaciones y valoraciones sociales*. Madrid: Ediciones de la Revista del Trabajo.
- LANDES, David S. (1969). *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the present*. Cambridge: University Press.
- MADOZ, Pascual (1985, ed. facsímil de 1845). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Barcelona: Curial. 2 v.
- MOLAS RIBALTA, Pere (1970). *Los gremios barceloneses del siglo XVIII: La estructura corporativa al comienzo de la Revolución Industrial*. Madrid: Confederación Española de Cajas y Ahorro. 2 v.
- MONKHOUSE, F. J. (1978). *Diccionario de geografía*. Barcelona: Akal.
- MONLAU, Pedro Felipe (1856). *Higiene industrial: ¿Qué medidas higiénicas puede dictar el gobierno a favor de las clases obreras?* Madrid: Imprenta y Estereotipia de M. Ribadeneyra.
- PALENZUELA, Pablo (1995). «Las culturas del trabajo: una aproximación antropológica». *Sociología del Trabajo*, núm. 24, p. 3-28.
- RONQUILLO, José (1851). *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola*. Barcelona: Imprenta de A. Gaspar. 4 v.
- ROSTOW, Walt W. (1952). *The Process of Economic Growth*. Nova York: W. W. Norton & Company.
- SABEL, Charles F.; ZEITLIN, Jonathan (ed.) (1997): *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*. Cambridge: University Press.

